

Йоана СЛАВЧЕВА

ТЕМАТА ЗА ОТЧУЖДЕНИЕТО КАТО СИМПТОМ ЗА ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ В РОМАНИТЕ „НАТРАПНИКЪТ“ И „САМОТНИКЪТ“ ОТ РУМЪНСКИЯ ПИСАТЕЛ МАРИН ПРЕДА

Tricking the censorship, devising new strategies for levelling criticism at the ruling party, and parallel communication between writer and reader on a different textual level are among the most interesting characteristic features of Romanian political novels of the 60s and 70s of the 20th Century. Studying the strategies Romanian writers used in order to escape censorship restrictions and to formulate criticism for Communist regime, one finds a great variety of methods. Treating the issue of alienation in their literary works is one of those methods. The voluntarily chosen solitude and isolation from the outside world, marking the lives of the main characters in the two novels by Marin Preda I am focusing on in my analysis (“The Intruder” and “The Great Loner”) express their stand on certain aspects of socialist society. Behind what at first glance seems passive behaviour on his characters’ part, the novelist conceals his raging cry against the lack of justice and freedom of choice and against violence as a means of control over society. The very fact that the issue of alienation emerged in Romanian literature during the 60s and 70s of the 20th Century is a symptom of negative attitudes towards Communist regime among the members of Romanian society.

Играта с цензурата, измислянето на нови стратегии за отправяне на критики към властта, паралелното общуване между писател и читател на друго текстуално равнище са едни от най-интересните особености на румънските политически романи от 60-те и 70-те години на ХХ век. Те са и израз на „специалната мисия“, която изпълняват тези текстове,

а именно – да поддържат будно съзнанието на човека, потънал в мрачния тоталитарен свят.

При изследването на стратегиите, с които си служат румънските писатели, за да заобиколят цензурните ограничения и да формулират критики към комунистическия режим, се очертава голямо разнообразие от похвати. Най-често срещаните начини за заобикаляне на забраните се отнасят до ясната хронология на романите, както и до т. нар. „политически хепиенд“, като и в двата случая се проявява типичната за румънската литература от 60-те и 70-те години на миналия век двупластовост на текстовете. Първият похват използва клишето за „обсебващото десетилетие“ като прикритие, тоест прави уговорката, че става дума за грешките на режима през „миналото“ на 50-те години и така прави възможно изказването на някои антикомунистически идеи. Стратегията на привидния „политически хепиенд“ също работи добре пред цензурата. Персонажите изживяват разочарования от действителността, подлагат на съмнение положителните ефекти от установяването на комунистическия режим и неговата същност като цяло, но в романите с хепиенд те отново се завръщат на обществената сцена или пък авторът внушава по някакъв начин идеята, че все пак може да настъпи положителна промяна.

Писателите формулират своята критика към режима и чрез индивидуалния протест на героите, чрез формулите, присъщи на антиутопията, както и чрез разгръщането на „темата за отчуждението“. Именно последната стратегия ще се опита да илюстрираме с материал от два романа от края на 60-те и началото на 70-те години на миналия век.

В изследването си „Румънската литература по времето на комунизма“ румънският литературен критик Еуджен Негрич пише, че „от политическа гледна точка румънският писател от онова време е бил информиран повече от всеки друг“ (Negrici 2003: 259). Негрич продължава разсъжденията си за това, че румънските писатели от 60-те и 70-те години трябва да покажат само „боклука в двора на Деж“*, но не са имали право да демонстрират, че по някакъв начин са противници на социалистическия режим. Напротив, трябвало е да внушават на читателите своята вяра в „неговото усъвършенстване, а не в изчезването му“. Писателите от онези години са избягвали да анализират и дори да споменават причините за негативните прояви на предишното управле-

---

* Г. Георгиу – Деж е предшестваният Н. Чаушеску комунистически лидер.

ние на страната, с което биха навлезли в „забранена зона“. Затова пък те се занимават „на широко и на дълбоко с последиците от тези причини в човешките отношения и психиката на индивида“. Негрич твърди, че постепенно странните постъпки на героите, които живеят по времето на комунизма, проявленията на духовна деградация, склонността им към самоубийство, изпадането в низости започват да се обясняват с „комплексния характер на човешката психика“ и да не бъдат възприемани от цензурата като повод за притеснение. И тъй като писателите не могат да коментират и критикуват самия режим, се появява т. нар. „литература на отчуждението“, която си позволява да се занимава и с настоящето, да проблематизира въпроса за съдбата на индивида в условията на тоталитаризъм, но през призмата единствено на неговата душевност и психологическа драма. Това е драмата на човека, който не може да приеме, да се адаптира към социалистическата действителност и поради тази причина изживява криза, отчуждава се, става асоциален, понякога извършва и престъпления, тоест деградира напълно. Именно затова, когато четем романи от онова време, които на пръв поглед са с психологическа проблематика, трябва да имаме предвид, че зад вътрешния конфликт на главния персонаж най-често се крие конфликтът между него и действителността, към която той не може да се адаптира.

Освен като част от тактиката за надхитряване на цензурата, темата за „отчуждението“ навлиза в румънската проза от 60-те и 70-те на миналия век и под влияние на модерните след Втората световна война романи на екзистенциализма и на философските идеи на Жан-Пол Сартр и Албер Камю. След едно цяло десетилетие, преминало под знака на социалистическия реализъм и изолацията на румънската литература, през 60-те румънските автори се опитват да наваксат пропуснатото. За тях романи като „Чумата“, „Чужденецът“ и „Погнусата“ са модел за подражание в опитите им да се синхронизират с останалите литератури. Затова и теми като абсурдността на света, в който живеят героите, отчуждението и самотата на човека, както и обезличаването на личността присъстват в една немалка част от романите от разглеждания период.

Тук ще се спрем на два романа, написани от един от най-представителните за поколението на 60-те години румънски автори, Марин Преда. Самите им заглавия, „Натрапникът“ и „Самотникът“, подсказват, че главните персонажи в тях са нежелани или самите те не желаят да се впишат в представата за социалистически човек, който живее според правилата на своето време. Марин Преда издава „Натрапникът“ през

1968 г. Повествованието в целия роман се води в първо лице, от името на главния персонаж Калин Сурупъчану, който разказва своята история. Началото на романа всъщност е краят на тази история, когато Калин решава да напусне града, в който е претърпял огромно разочарование, и да се върне в бащиния дом. Но преди да си тръгне, като на филмова лента пред очите му се нижат един след друг моментите от неговия изпълнен с обрати живот. В началото на всичко стои идеята за изграждането на един нов свят. „Хвърляй четката, сбогувай се с братята и сестрите си и ела с мен да построим един друг свят, защото този, в който живяхме досега, не е добър” (Preda 1974: 32). Това са думи на Дан, който предлага на Калин да тръгне с него към едно никому неизвестно село някъде в Северна Молдова, където предстои да бъде издигнат от нищото нов град, заводи и електроцентрали. Този период от живота на главния персонаж е отражение на дълбоките промени, които настъпват в икономическия живот на Румъния непосредствено след установяването на комунистическата партия на власт. Съгласно напътствията на Москва в страната започва процес на засилена индустриализация, който обаче е причина за унищожаването на стотици села. Същото се случва и в този край на Молдова, в който се изгражда новият град от романа. Там предстои да бъде унищожено почти едно цяло село, за да се издигнат на негово място еднотипните блокове на един изкуствен град.

Сюжетът на романа „Натрапникът” и неговият главен персонаж – електротехникът Калин Сурупъчану, на пръв поглед са възможност да бъде възпято изграждането на този нов свят, тогавашният читател да бъде зареден с оптимизма на строителите на този свят, да се издигне на пиедестал героят на социалистическия труд. Но както бихме могли да очакваме от писател като Марин Преда, „Натрапникът” не се превръща в роман, посветен на живота на строителите на социализма. Дори напротив, Преда използва възможността чрез този свой роман да направи един прецизен и откровен анализ на живота в Румъния през 50-те години, да разкрие истинското лице на този нов свят, изграждан върху руините на стария. Чрез личната съдба на Калин писателят разкрива истината за онова време. Когато героят си мисли, че наистина е успял да намери своето място в новия град, в новия завод, сред новите колеги, когато той вече има до себе си жената, която го обича и го дарява с дете, се случва нещо, което го кара да прогледне и да осъзнае каква е истинската същност на нещата. При трудов инцидент в завода, когато

Калин влиза в цистерна, за да се притече на помощ на намиращия се в нея работник, в резултат на възпламеняване на газове част от лицето и ръцете на Калин обгарят. Но не това е най-страшният белег, който му остава след тази случка. Заради преживения стрес героят не може повече да се труди на старото си място в завода и се налага да го назначат като помощник-пазач – работа, която е много под неговите възможности и заради която той става обект на подигравки. Оказва се, че вместо да бъде похвален за проявената смелост при спасяването на работника, Калин се сблъсква с неразбиране от страна на жителите на градчето, постъпката му е окачествена по-скоро като глупаво и безсмислено излагане на риск. Най-страшното обаче е, че дори съпругата му започва да го отбягва, да се срамува от него, да го критикува, че не е мислел за семейството си, когато е влязъл в онази злополучна цистерна. Калин започва да се озлобява към всичко наоколо и стига дотам, че удря съпругата си и това слага окончателен край на съвместния им живот. Докато е здрав и изкарва прехраната на семейството си, работейки като висококвалифициран електротехник, Калин живее в хармония с останалия свят и е уважаван от хората в малкия, безличен град, в който живее. Но когато се хвърля да спасява човек, рискувайки собствения си живот, той излиза от матрицата на това общество, става различен, неприемлив.

След дългите часове на уединение, прекарани в близката гора, когато напуска семейното жилище, той успява да прозре, че нещо при изграждането на новия свят е объркано, че има нещо нередно в еволюцията на социалистическото общество и това прекръшване на връзката с корените и с миналото е осакатило обикновения човек и е преобърнало неговите ценности.

“Някъде четох, че човешкият вид се ражда например с чувството за състрадание, че още в най-примитивните общества човек се е притичвал в помощ на друг, който е паднал или се намира в смъртна опасност. В най-цивилизованото общество, каквото е нашето, човекът нарочно е унижаван и убиван в концентрационните лагери и в специално създадените заводи.” (Preda 1974: 283–284).

Каква мрачна дисекция на т. нар. цивилизовано общество прави Марин Преда чрез размислите на своя герой!

Според румънския литературен критик Андрей Григор, автор на няколко изследвания на творчеството на Марин Преда, романът „На трапникът” „засяга един аспект на темата, около която са структурирани

всички романи на Марин Преда: *отношението между индивид и история*” (Grigor 2003: 149), което, както твърди Ирма Димитрова в статията си „Побеснелия свят” (Димитрова 2004), е една от най-съществените характеристики на политическия роман. Тук бихме могли да добавим, че политическите романи изследват детайлно и отношенията между индивида и политиката, между индивида и тоталитарната власт. Един роман може да бъде разбран като политически, дори и в него да има минимално присъствие на политически събития и лица, ако в него са представени политическите позиции на персонажите и критичното им отношение към някои политически явления. От тази гледна точка двата романа на Марин Преда, върху които се спираме тук, могат да бъдат определени като политически по своя характер.

Чрез съдбата на героя Калин Сурупъчану писателят Марин Преда изрича много истини за първото десетилетие от комунистическото управление в Румъния, а и за същността на социалистическата утопия като цяло. Калин е обсебен от тази утопия, когато е едва осемнадесетгодишен и работи като бояджия на купола на Арменската църква в Букурещ, от височината на който светът изглежда прекрасен и лесен за покоряване. С годините обаче героят преживява едно след друго своите разочарования от този свят, разбира, че той не може да бъде спасен, въпреки че героят през цялото време се опитва да играе ролята на спасител. Но във времето, в което живее той, доминират страхът, лицемерието, подлостта. Единственият човек, на който може да се облене Калин, е инженер Дан Михайлеску. „Много малко хора притежават моралната сила да останат изправени в този свят, пише Андрей Григор. Неговият ментор, инженер Дан Михайлеску, е един от тях. Може би именно затова, след много кратко присъствие, той изчезва от сцената на събитията, оставяйки един морален еталон, към който протагонистът непрекъснато се стреми” (Grigor 2003: 151). Инженер Дан също заплаща за опита си да спаси ценните документи от архивите на бащата на своя приятел. Заради желанието си да се притече на помощ той прекарва няколко години от живота си в затвора. Дан, както и Калин, изживява своето разочарование от несправедливостта, която властва в новия свят, в изграждането на който и двамата се впускат с ентузиазъм и вяра.

В романа на Преда има един момент, зареден с много символика. Малко преди да влезе в казармата, Калин, в качеството си на член на Младежката работническа организация, е изпратен да наблюдава изборите в едно село. Възмутен от начина, по който се преизбира управля-

ващата партия, и потресен от историята за момичето, което е държано насила от местен партиен активист, Калин си спомня за един символ, запечатал се още от детството в неговото съзнание:

“Стоях, подпрял глава с ръце, и си мислех дали все още наблюдава хората по земята онова око в триъгълник, което виждах, когато бях малък, на молитвените книжки, които мама носеше от църквата. Като че ли вече не наблюдава, си казах, иначе щеше да пронизе Казачук Амброзие, докато удря в лицето онова момиче и го дърпа за косата. Няма нищо написано в трите му ъгъла. Взех молив и лист хартия, нарисовах го много пъти и написах в ъглите му като по геометрия: Грубост, Безчувственост, Невежество, ето, си казах, трите върха на един нов магически триъгълник, чието обърнато към света око е сляпо.” (Preda 1974: 109)

Окото, нарисувано в триъгълник, за което си спомня героят от детството си, е Всевиждащото око на Бога, символ на християнството. Окото винаги се изобразява отворено, то бди над човечеството и вижда доброто и злото, което вършат хората. Окото, което рисува Калин, също е отворено, но сляпо и не знае по какъв път е тръгнал човекът. Невиждащото вече Око на бога се превръща в символ на всичко негативно, което се случва в румънското общество през първото десетилетие от управлението на комунистическата партия в Румъния.

Интересно е да видим как критиката посреща романа на Преда в годините, когато е издаден. През 1971 г. в най-престижното по това време румънско списание за литература и култура „Ромъния литерара” („Литературна Румъния”) излиза статия на известния литературен критик Михай Унгяну, посветена на „Натрапникът” (Ungheanu 1971). В нея той прави сравнение между най-популярния персонаж на Марин Преда, Илие Моромете от семейната сага „Морометевци”, и героя Калин Сурупъчану. Според Унгяну и двамата герои отказват да се адаптират, като изграждат един свой измислен свят, който се срива под натиска на събитията и промените от реалността. Независимо че действието в двата романа се развива в различни среди – селска и градска, проблемите, пред които са изправени Илие Моромете и Калин, са едни и същи. И двамата изживяват драмата на човека, който все още вярва в старите ценности и идеали и когато осъзнава, че те отдавна не съществуват, преживява огромно разочарование и изгубва равновесието в живота си. Тоест, причината за този срыв в живота на Калин от „Натрапникът” и на Илие Моромете от „Морометевци” не са негативните тенденции в

румънското общество през 50-те години на ХХ век, предизвикани от действията на управляващата комунистическа партия. Причината е в самите герои и най-вече в техния отказ да се адаптират към тези промени. Тази гледна точка е абсолютно нормална за края на 1971 г., няколко месеца след обявяването на „юлските тезиси“ и затягането на идеологическия контрол в Румъния. Целта на подобно тълкуване на романите и героите на Преда е да се покаже, че става дума за изключения, за хора, които страдат, но не заради историческите обстоятелства, а заради своя индивидуализъм и стремеж винаги да вървят срещу течението.

Една година след излизането на статията на Унгяну в „Ромъния литерара“ Марин Преда издава следващия си роман – „Самотникът“ (1972 г.), в който отново използва темата за отчуждението, за да постави някои проблеми на своето време. Романът е продължение на неговата семейна сага „Морометевци“, в която той разкрива истината за забулени в мистерия живот на най-малкия син на Илие Моромете, Никулае. След инцидент в селото, в което Николае отговаря за събирането в полза на държавата на част от житната реколта на селяните, той е застрашен от изключване от партията. Именно затова героят се оттегля в покрайнините на Букурещ, в двореца Могошоая, където започва работа като градинар. Там той заживява в почти пълно уединение, в хармония с природата, далеч от бурните събития на историята. Природата постепенно се превръща в неговото най-сигурно убежище, а най-верният му приятел е неговото куче. Героят на Марин Преда заживява с илюзията, че затворен в пространство, в което нищо от заобикалящия го свят не може да проникне, ще успее да подреди спомените си, да преосмисли отношението си към социалистическата идея, от която е останал разочарован, и най-вече – да открие отново своя вътрешен мир и равновесие.

Градината в Могошоая е изгубеният рай на Никулае, в който той намира смисъл да продължи да живее, след като изгубва вярата в досегашните си ценности. Това място, потънало в зеленина, цветя и дървета, както и малката градинска къщичка, която служи за дом на героя и в която той намира пълно уединение, заобиколен от своите книги, са заредени с голяма символика. В Могошоая Никулае е напълно защитен от събитията, разтърсващи външния свят:

“Беше дошъл, завладян от неотслабващото чувство, че животът му е разбит, а тук му се стори, че му капват балсам на сърцето, който му донесе необходимото спокойствие, за да забрави претърпяната в живота

несполука. Затворената в оранжерията пролет представляваше свят, който му стига. Този свят бе притихналата земя, обляна от омекотената светлина на слънцето, проникващо през стъклата, които образуваха покрива. Земята ухаеше на цветя, цветята на земя, всичко това те посрещаше като чуден сън, в който някакъв глас ти нашепва, че така изглежда раят, мястото, където не проникват ветровете и дъждовете, където студовете биват приковавани на входа, а сивите и мрачни мъгли – прогонвани от ярките багри на цветята.” (Преда 1974: 42)

Интересно е да проследим тези мисли на героя, когото във втората част от тетралогията за семейство Морометевци познавахме като убеден млад комунист, поставил си за цел да промени света, готов да спори и да се бори с всеки, който се изправи на пътя му, дори и със собствения му баща. В този момент Никулае изглежда като корабкрушенец, попаднал на бреговете на самотен остров, в който се надява, че ще намери утеха и покой след голямото премеждие, през което е минал. А премеждието, през което е минал Никулае, е разбиването на собствените му идеали и мечти за един по-добър свят, преобръщането на представата му за ценностите на този нов свят.

“Никулае сякаш за пръв път усети тук дъха на пролетта и този дъх изведнъж смъкна от плещите му бремето на досегашния му живот, от който бе останал само споменът за поражението и за някаква неопределена заплаха...” (Преда 1974: 42)

Градината, в която намира убежище героят, е важен топос, в който могат да бъдат разчетени и библиейски препратки – в нея разпознаваме изгубения рай, в който героят Никулае търси истината за човека и живота и намира успокоение за своята душа. В монографията си за Марин Преда румънският литературен критик и историк Андрей Григор също отдава голямо значение на този топос:

“Градината е, всъщност, един от основните символи на романа, играещ решаваща роля в изграждането на неговите дълбоки послания. Тя представя *утопията на затвореното, самодостатъчно пространство, в което не могат да проникнат факторите и условностите, под влияние на които се намира човешкото съществуване...*” (Grigori 2003: 143)

Темата за затвореното пространство, която е тясно свързана с тази за отчуждението, присъства и в други румънски романи от 60-те и 70-те години. Това пространство е мястото, където персонажите постигат хармония и се спасяват от „обсебващата” действителност на

тоталитарния свят. Чрез тях авторите поставят проблема за съдбата на лишения от свободата да бъде себе си индивид, но това естествено се случва на втори план в текста, защото официалната идеология не позволява литературата да дълбае в такива теми.

Темата за затвореното пространство в модерната румънска литература вече е била обект на изследване у нас, но през призмата на поезията. В изследването си върху модерната румънска поезия Р. Л. Станчева проследява различните аспекти на затвореното пространство у поети като Никита Станеску и Ана Бландана, които използват символа на яйцето (който се среща за първи път у един малко по-ранен поет – Йон Барбу (1895–1961 г.) и при когото трагизмът на затвореността е екзистенциален), за да поставят проблема за „цялата трагичност на твореца изобщо, но и на човека при затвореното безизходно общество.” (Станчева 1994). Яйцето съхранява в себе си хармонията, която светът вече е изгубил или пък е „миниатюрен модел” на този свят. Р. Л. Станчева коментира и сюжета на драмата „Йона” на известния повече като поет от поколението на 60-те Марин Сореску. Затвореното пространство в „Йона” е коремът на рибата, която поглъща главния герой, а неговата вътрешна борба може да се тълкува като „съпротива срещу ограничената свобода на човека”.

Всъщност тези два символа, яйцето и коремът на рибата, при наличието на цензура функционират като част от инструментариума на „езоповия” език, с който си служат не само поетите, но и романистите. Кратките форми в поезията предполагат прибягването до символи, в които могат да се закодират множество значения и които ще бъдат разпознати по-трудно от цензурата. В прозата, и особено в романите, по-големият обем позволява темите да бъдат разгърнати по-широко, да се засегнат повече проблеми и да се направи по-детайлен и задълбочен анализ на действителността.

Да се върнем на темата за отчуждението. Доброволното обричане на самота и изолиране от света на героите от двата романа на Марин Преда е израз на тяхната позиция спрямо някои неприемливи особености на социалистическото общество. Зад това на пръв поглед пасивно поведение на своите персонажи писателите прикриват един яростен вик срещу липсата на справедливост, срещу липсата на свобода на избор, срещу насилието като средство за контрол над обществото. Самата поява на темата за отчуждението в румънската литература от 60-те и 70-те години на миналия век е симптом за наличието в румън-

ското общество на негативни нагласи спрямо режима. През следващите години темата е подета и разгърната и от други румънски писатели, които също я използват като средство за поставяне на проблема за съдбата на човека в тоталитарния свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Grigor 2003:** Grigor, A. *Romanele lui Marin Preda*. Editura Aula
- Negrîci 2003:** Negrîci, E. *Literatura română sub comunism. Proza*. Bucureşti, Editura Fundaţiei PRO.
- Preda 1974:** Preda, M. *Intrusul*. Bucureşti, Editura Minerva.
- Ungheanu 1971:** Ungheanu. M. *Intrusul sau drama ficţiunii contrazise*. – В: „România literară”, бр. 50, 9 декември 1971 г.
- Димитрова 2004:** Димитрова, И. *Побеснелият свят*. – В: Портал за литература и хуманитаристика LiterNet http://litenet.bg/publish13/i_dimitrova/pobesneliat.htm (януари 2010 г.)
- Станчева 1994:** Станчева, Р. Л. *Модерната румънска поезия в български прочит*. София.
- Преда 1974:** Преда, М. *Самотникът*. Народна култура, София.